Knézy Judit

SZEGÉNY PARASZTCSALÁDOK ÉLETMÓDJA ZENTÁN ÉS KÖRNYÉKÉN FÉNYKÉPEKEN

A Magyar Mezőgazdasági Múzeum aránylag kevésbé van ellátva a déli határokon túli területek magyar helységeinek tárgyi és dokumentációs agrártörténeti értékű emlékeivel. A bácskai területről való legismertebb és legjelentősebb emlék az a gőzgép, amelyet Óbecsén Fehér József birtokán használtak 1852 óta. Ezt a gépet a Clayton–Shuttlewort gyár készítette. Kossuth Lajos közvetítésével került ide a Kárpát-medencébe. Eddig úgy tudtuk, hogy ez az első gőzgép az akkori Magyarország mezőgazdaságában.

Múzeumunk gyűjtési profiljába nemcsak az uradalmi, de a paraszti gazdálkodásra és életmódra vonatkozó emlékek is beletartoznak. Zentáról és környékéről az 1914 előtti gyűjtésekből fennmaradt néhány értékes fényképfelvétel, amelyek a századfordulón élt szegényparaszti családok életéről, lakáskörülményeiről adnak információt.

Egy felső kereskedelmi iskolás diák, Puskás kedves levél kíséretében két barnás tónusú, festett amatőr felvételt küldött 1902-ben Pancsováról Darányi Ignác földművelésügyi miniszternek, aki egyenest a Mezőgazdasági Múzeumnak ajándékozta.

Az egyik kép szerényparasztokat ábrázol a zenta–tornyosi pusztán aratáskor, ebéd közben. Az egyik családtag egy 13–14 éves vékony kislány, aki talán először aratott. Fáradtan, görnyedten, de ünnepélyesen ül, mint a család többi tagja. Búzakévékre telepedett három férfi, két idősebb és egy fiatalabb asszony. Két férfi fehér vászonöltözetben van, a harmadiknak is fehér a gatyája, de az inge sötétebb. A nők polgári szabású blúzt viselnek, de bő szoknyát. A két idősebb asszonynak széles, sima a fekete köténye, a két fiatalabb nő köténye szőttesdíszű. A család mellett cserép- és zománcos vasedények mutatják, hogy meleg ételt vittek ki számukra: szájas kancsó, széles fenekű cserépfazék kettő is és egy vaslábas; egy kerek kenyér van kitakarva a szalvétából. A háttérben lófogat áll.

Aratók ebéd közben. 1902, Zenta, Tornyosi puszta (Ltsz. VII. A. 204. 667)

Aratókoszorút átadó csoport. 1902, Zenta, Tornyosi puszta (Ltsz. VII. A. 204. 655)

A másik kép aratókoszorúval ünnepélyes menetben felvonuló csoportot ábrázol szintén a zenta-tornyosi pusztán. Ezek elszegődött aratómunkások, földtelen vagy egy-két holdas családok tagjai. Aratókoszorú vitele uradalmakban az Alföldön nagygazdáknál is szokásos volt, hogy az aratóbálon minél bőségesebben vendégül lássák őket. Darányi Ignác miniszter korábban maga is inspirálta a nagyobb gazdákat, hogy az ünnepélyes aratási bálokkal, aratókoszorúk készíttetésével a summások, aratók megbecsülését fejezzék ki. Országos vásárokon is állítottak ki aratókoszorúkat és más szalmafonatokat. A képen a gazdának és feleségének átadott búzakoszorú félgömb alakú, és nemzetiszín szalaggal díszített. A felvonulók kaszával, favillával, fagereblyével, vizeskannával, cséppel a kezükben, párban állnak, két idősebb férfi még bő vászongatyás, előtte köténnyel. A nők hosszú, bő szoknyája a bokájukig ér, mintha bocskor vagy bőrpapucs villanna ki alóla. Az egyik férfi mezítláb áll, a másikon bőrpapucs van. Az egész jelenet ünnepélyes.

Zentáról 5 barnított kép került be 1910-ben a Mezőgazdasági Múzeumba. A konyha- és szobabelsőt ábrázoló felvételről egy közelmúltban megjelent tanulmányomban írtam, elemezve az alföldi szegényparasztok lakásberendezéséről megtudottakat, összehasonlítva más helységek anyagával. A kép azonban úgy teljesebb, ha a házak külsejéről, az udvarról, gazdasági épületeiről s a képen látható emberekről megtudható adatokat is elemzés alá veszem. E képeket 1910. november 11-én Erdélyi Mór neves budapesti fényképésztől egy 131 db-ból álló sorozat keretében vette meg a múzeum. A képek a „Munkásügyi Osztály"-ra kerültek. A múzeum első kiállításainak egyike a mezőgazdasági munkásügy kérdéseivel foglalkozott. Statisztikákon, táblázatokon szólt a korabeli gondokról, eredményekről, javaslatokat, ötleteket tartalmazott: miként lehetne a mezőgazdasági munkavállalók sorsát megkönnyíteni. A sok papírból, írásból álló kiállítás nem lehetett látványos. Ennek szebbé tételére vehették meg a rangos fotósorozatot, amelyből sajnos csak 35 db maradt fenn, de három már későbbi nagyítás. A zentai képek mutatják, hogy az 1910-et megelőző években épített házakban miként éltek a földnélküli, idénymunkára szoruló többgyermekes szegénycsaládok.

A képeken látható munkásházak létrejöttének hátteréről a következő derült ki: Darányi Ignác földművelésügyi miniszter 1901-től különíttetett el mezőgazdasági munkásházak építésére összegeket, és leutalta a vármegyék költségvetésébe. Helyi tervezők munkája, vagy legalábbis többféle típusterv alapján építették fel az egy-egy helységen belül majdnem teljesen egyforma lakóházakat, de másféle házak voltak Zentán, mint Hódmezővásárhelyen vagy Püspökladányban. A helyi önkormányzat emberei informálódtak a hosszú lejáratú állami kölcsönért folyamodó családfőkről. Elsősorban többgyermekes, de rendszeresen munkát vállalók kapták meg. A fiatalok – mint ezt a zentai képek is mutatják – rendszerint idős szüleikkel együtt költöztek be a kis méretű házacskákba. Együtt bizonyára könnyebben tudták a kölcsönt törleszteni. Csongrád vármegyében már 1901-ben megkezdték és 1914-ben fejezték be a munkáslakások építését. Szegeden egész városrész épült, de utcasorok készültek Szentesen, Csongrádon, Kisteleken, Mindszenten, Csanyteleken, Tömörkényben, Hódmezővásárhelyen. De volt ilyen Békés, Csongrád, Torontál, Hajdú, Pest–Pilis–Kiskun, Bács–Bodrog, Jásznagykun–Szolnok, Kisküküllő, Kolozs vármegyékben is.

A földművelésügyi miniszter 1907-ben XLVI. törvénycikkében emelte törvényerőre a földtelen parasztok lakóházépítésének állami támogatását, s lebonyolítását a vármegyei és mezővárosi törvényhatóságok hatáskörébe utalta. A Mezőgazdasági Múzeum rajztárában fennmaradt Jánosházi László 1910-ből való terve, amely valószínűleg nem valósult meg, hiszen a paraszti gyakorlatban szoba-konyha-kamra vagy szoba-konyha-szoba helyiségek általában egy sorban helyezkedtek el, különösen ilyen kis méretű házakban.

Darányi Ignác érdemeit az 1950–80 közötti hivatalos magyar történettudomány nem méltatta, elhallgatta, legfeljebb „hírhedt"-nek bélyegzett cselédtörvényéről emlegette, jóllehet agrártörténészeink java hatékony, tehetséges embernek tartotta. Nem esett szó a munkásházak építése érdekében kifejtett humánus intézkedésekről sem.

A közvélemény többet tudott az időben hozzánk közelebb álló Nagyatádi-féle földreformról, s a lakótelkek ezt követő kiméréséről. Míg az 1910-ig épült szegényparaszti házak, utcasorok legalább falunként mutatnak eltéréseket, az 1920-as években készültek szinte országszerte egységesnek tűnnek. Az 1910 körül emelt házakon sokszor a helyi mesterek igényessége garantálta a jellegzetességeket, mint Püspökladányban és Zentán is a szép díszes deszkaoromzatokat, a tömör, szép kerítéseket. 1907 körül indult meg Bács–Bodrog és Csanád vármegyékben a mezőgazdasági munkásházak építése, így Zentán is. A házak szoba-konyha-kamrásak, az utóbbiban is gyakran laknak. Zentán egyik konyhába is került ágy, de a kamráról semmit sem tudunk. Sok helyen kubikusok, arató-, cséplőmunkások, summások, esetenként cselédek számára adták az állami kölcsönt. A fennmaradt alföldi épületbelsőkből az tűnik ki, hogy az első helyiségbe került a kemence, a konyhába és esetleg a hátsó szobába pedig téglából rakott, vagy vasból való zárt tűzhely, „sparhet". A füst már nem szabadkéményen, hanem kaminkéményen távozott.

Mezőgazdasági munkásház. Utcakép, 1910, Zenta, (Ltsz. VII. A 205. 738)

A parcellázott lakótelkek 240–320 négyszögölések voltak, de akadtak kisebbek is. A melléképületeket már önerőből kellett építeniük.

A zentai utcaképen az látszik, hogy mezőgazdasági munkásházak földes utca két oldalán épültek keskeny, rövid lakótelkeken az út mindkét oldalán. A járda jól elkülönül magasabb szintjével a kocsiúttól, facsemeték szegélyezik. A szinte teljesen egyforma két ház elülső kerítése sem tér el egymástól. A Nagy-Alföld mezővárosaira oly jellemző zárt, magas, függőleges deszkákból álló, alul-felül vaspánttal összefogott kerítés sötét színű, a nagykapuja kétszárnyú, és itt félkör alakú felső lezárást kapott. A kiskapu a tornácot lezáró falrészből nyílik befelé. A nyeregtetős, hullámcserepes, rövid lakóépületek téglafalúak vagy téglaalapozásúak, ugyanis az alsó sötétre festett „zokni" téglából valónak látszik. A homlokzat kissé előreugró függőleges deszkából álló vértelekkel szépített, díszes a szegőléc, a két rozetta és két lógó tulipánformájú szellőzőnyílás és a felső harmadot vízszintesen lezáró léc is. A két utcai ablak aránylag kis méretű. Az egyik ház kiskapuja fölé három szív alakú dísz van téve. A kerítésre ráfirkálták: „ÉLJEN LOVÁSZY". A legtöbb – Erdélyi Mór által készített – utcaképen emberesoportokat is látunk. Többnyire szereti beállítani a jelenetet. Itt külön két sötét ruhás, kalapos férfi ballag. Az asszonyok és gyerekek vannak egy csoportban: két idősebb és egy fiatalabb nő áll a kapunál, utóbbihoz egy kalapos, mezítlábas fiú beszél, és egy mezítlábas kislány húzódik közel. A nők hosszú, bő szoknyások, kötényük keskeny, nem ráncolt, talán egy vászonszélnyi, hosszú ujjú blúzféle van rajtuk, az egyiken vállkendő látszik, fejükön világos kendő. A kislány ruhája térdig érő, köténye az újabb melleskötény.

A lakóudvart mutató képen jól láthatók a tornácoszlopok: elöl egy fehérre meszelt és téglából való, hátrább három sima faoszlop. A padlásra hátul lehet felmenni, itt is deszkaoromzat van, ebbe vágták a padlásajtót.

A tornác munkatér is: kapák vannak odakészítve, rőzsecsomó, szék és padféle. Itt ácsorog szinte összebújva a két asszony a három gyerekkel; egy fiúval, két kislánnyal. Az idősebb asszony köténye világosabb, a fiatalé sötétebb. Talán ezek voltak az előző képen, a lánykán ugyanis azonos világos melleskötény látszik, s a fiatal nő hajadonfővel van, mint azon a képen is. A lakóudvar sűrűn be van vetve mákkal, kukoricával, talán krumplival is. Úgy tűnik, semmi szabad hely nem maradt, csak a nagykapu előtti részen. A kerítés a szomszéd felé is álló deszkákból való, léccel összefogott, de hegyesre vágott végű. Jól látszanak a teljesen hasonló szabású szemközti, illetve a szomszéd házak. Az épület egyetlen bejárata a konyhába vezet, a két ablak közül egyik valószínűleg a konyhára került, a keskenyebbik hátsó a kamrára.

A hátsó udvarról készült felvételen másik családot látunk, szintén három gyermekkel. Az udvar deszkakerítéssel van körülvéve. Az épületek a lakóházzal egy vonalban állnak. Elöl a nyeregtetős kis méretű hidas, melynek felső része mintha galamoké lenne, kifutója nincs, deszkákból áll az oldala, hiányos fazsindellyel van fedve. Mellette vizesdézsák állnak. A következő objektum hasonló: vízszintes deszkaoldalakkal, nádfedéssel. Keskenyebbik vége nyitott. Formája kukoricagóréra emlékeztet, de a mellette lévő itatóvályú arra utal, hogy esetleg tehenet állítottak bele. A hátul lévő tákolmány lécekből való oldalú, elöl kettős ajtajú, deszkafalú, ráhányt szalmával fedett, ideiglenes fészerféle, nem követi a nemesebb paraszti faépítkezési hagyományokat, ugyanis sze-

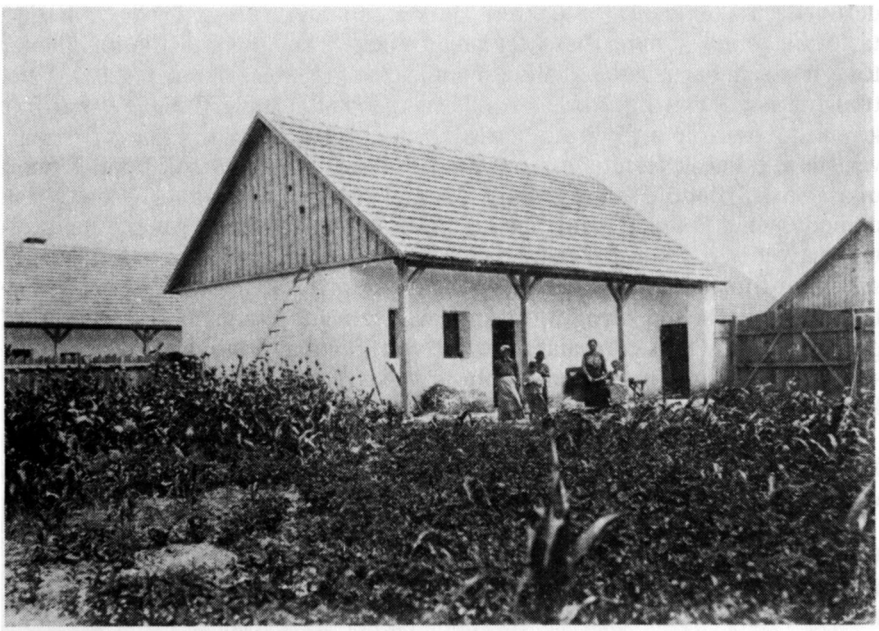

Lakóház és udvara a családtagokkal. 1910, Zenta, (Ltsz. VII. A. 205. 739)

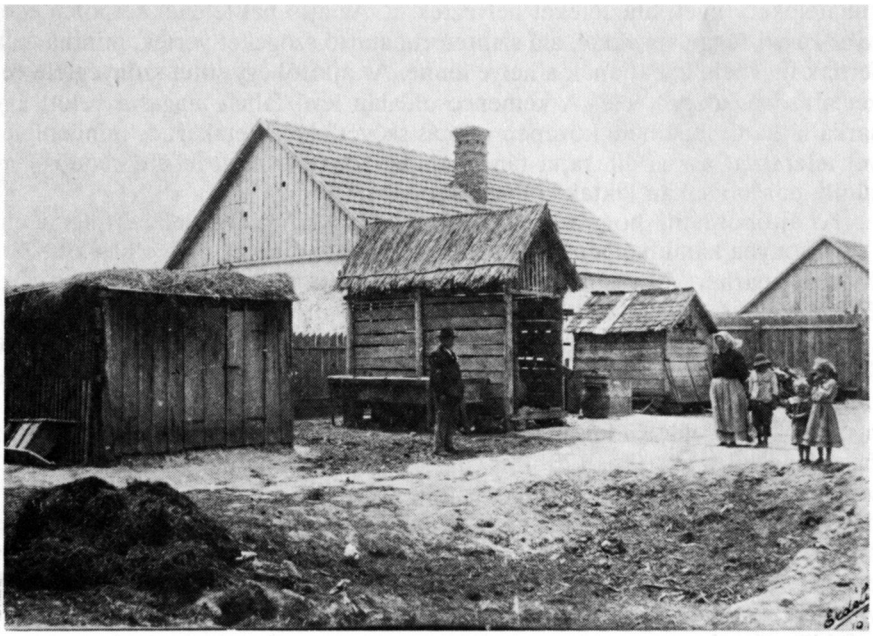

Gazdasági udvar a gazdával és családjával. 1910, Zenta, (Ltsz. VII. A. 205. 737)

dett-vedett. Lomkamra is lehetett, de kettős ajtaja arra utal, hogy állatot is tartottak benne. A bajuszos, sötét kabátos, fekete kalapos gazda külön áll méltóságteljesen, bár mintha a lábán semmi sem lenne. Ugyancsak mezítlábasnak tűnik az asszony és a gyerekek is, akik távolabb állnak a férfitól, de egymáshoz közel. Az asszony a férjére néz. Rajta szintén bő, hosszú parasztos szoknya van, mint a másik felvétel asszonyain, de világos színű köténye bő és ráncolt, ujjasa sötét, kendője szintén világos. A mellette álló fiú szálfaegyenes tartású, de ijedtében a kalapját az arcába húzta, talán szedett-vedett ruházatát restellte, amelyet bőven kinőtt. Nadrágja leírhatatlan, ujjasa inkább női réklinek tűnik, mint fiúkabátnak. A kisebbik kislányon csinoska galléros egyenruha van, haja hátrafogva: mosolyogva, kíváncsian néz a fotográfusra. A másik, a nagyobbik kislány bő szoknyájára szegést varrtak, talán hogyha nő, leengedhessék. Mintha nem lenne köténye, blúza hosszú ujjú. Zavarában arca elé tartja kezét, kócos haja cofba, masniba van fogva.

A szoba-konyhabelső felvételeken sajnos alig vannak személyek, csak a konyhában üldögél a sarokban egy idős pár. De a berendezés zsúfoltsága arra utal, hogy sokan laknak ebben a helyiségben.

A zentai szoba- és konyhabelsős felvétel azonos házból való. Ezt a konyhában lévő csíkos terítőjű ágy, a fölé szegre akasztott kabátfélék, a mellette lévő fásláda és lavór, valamint egy ezeket követő ajtó bizonyítja. Mindezek láthatók a konyhai felvételen a kép bal oldalán, a szobakép ajtajából éppen rájuk látni. Egyébként a zentai szobából csak a nagyjából csonkagúla alakú boglyakemence környéke látható. Az ajtó és a kemence között a falon óra, citera, alsó- és felsőszoknya és kabátka lóg, a kemence másik oldalánál a ruhatartó rúd tele van akasztva alsó- és felsőszoknyákkal, a kemencepadkán is ruhaféléket: inget, blúzféléket helyeztek el. Az ajtó bal felénél kétpolcú edényes kászli függ üvegekkel, alá szintén ruhatartó szögeket vertek, mintha ez a férfiak ingének, kabátjának a helye lenne. Az ajtótól egy sötét szőnyegféle vezet a szoba közepe felé. A kemence oldalán lévő falnál magasra vetett ágy sarka látható, majdnem középen mintás szövetfélével letakart és mindenfélével telerakott asztal áll, rajta tányér, pipa, könyv, doboz, fekete kendő. Úgy tűnik, nagyon sokan laktak ebben a szobában.

Az ajtóból látni, hogy a hátsó helyiségbe is a konyhából lehetett bemenni.

A konyha kaminkéményes, lepadlózott. A hátsó falnál meszelt rakott, zárt tűzhely, sparhert áll vasplatnival, sütőrésszel, alul fáskosárral. Mellette asztal és két szék képez étkező társalgósarkot.

Az ott ülő idős pár bizonyára ebben a helyiségben lakott. A hátsó falra fehér kerámiacserép tányérsort tettek egyenes vonalban, lejjebb kisebb cseréptányérok és merőedények (bögre, kanál) kerültek párhuzamosan a fenti tányérsorral. Az oldalsó falon két nagyobb cseréptál és egy kerek tepsi függ. A fal színe alul fehér (kb. 120–130 cm), felül szürkés színű. Ez elég általános lehetett a Nagy-Alföldön ebben az időben, és bizonyítják más 1910 körül Erdélyi Mór általa készített felvételek (Hódmezővásárhely, Püspökladány). Ez még a szabadkéményes rendszer emléke. Az elülső sarok oldalán van a már említett, egyszerűen kiképzett, hullámos támlájú ágy, rongyszőnyeggel letakarva, rajta is mindenféle rongy, ruha, fölötte kabát lóg, mellette a fásládán lavór, a földön vizeskanna.

Szegényparaszti szobabelső. Zenta, 1910, (Ltsz. VII. A. 204. 657)

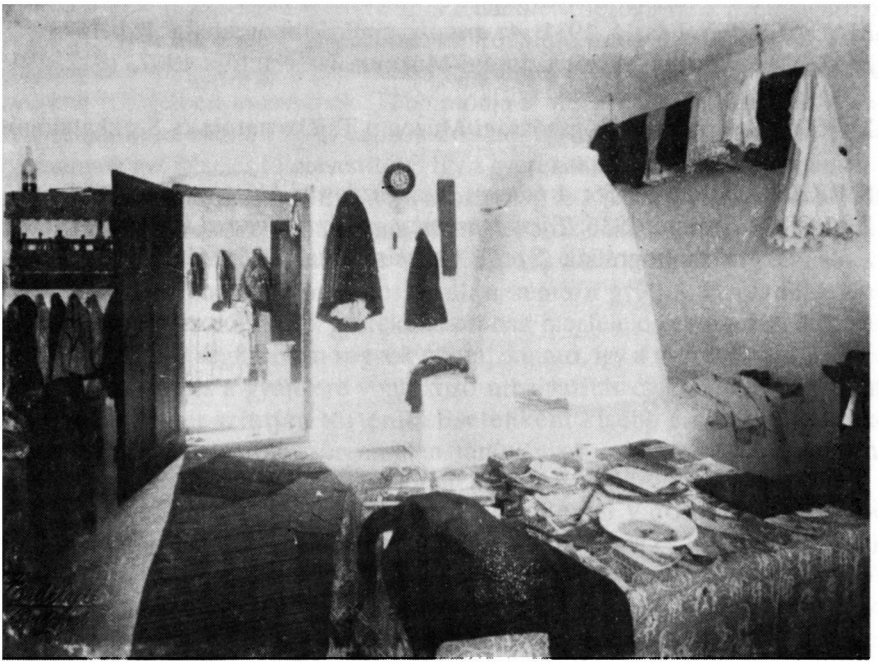

Szegényparasztok konyhája. Zenta, 1910, (Ltsz. VII. A. 205. 192)

A tűzhely oldalán a kaminkémény falán tálca, alatta tejszűrő és mérce, sótartó függ, ez előtt hevenyészett polc áll mindenféle rekeszből összeállítva, edényekkel telerakva. Rajta talpas petróleumlámpa látható (de a mennyezetről is ez függ dróton) . Felette a falra is mindenfélét akasztottak, még képet is, törülközőt is. Kár, hogy ennek a szegényes csendélet-résznek alkotóelemei nem látszanak jobban.

Szemelvényes fényképismertetésem nem kíván összefoglalót. Forrásként szerettem volna Zenta és környékének néprajzi kutatói számára rendelkezésre bocsátani.

Irodalom

BARNA János (Szerk.), 1928: *Makó és Csanád-Torontál vármegyei községek.* Budapest

DÖMÖTÖR János, 1971: *Vásárhely utcanevei.* A Szegedi Móra Ferenc Múzeum Évkönyve, 91–117. Szeged

FEJÉRVÁRY József, 1936: *Hódmezővásárhely.* In: Vármegyei szociográfiák II. (Szerk. Csikvári Antal) 30–38., Budapest

HARKAI Imre, 1991: *Topolyai múzeumrészlegek.* In: A Vajdaság népi építészete. A Magyar Népi Építészeti Archívum Kiadványai, 221–229., Szentendre

KNÉZY Judit, 1994 *Az alföldi mezőgazdasági munkáslakások berendezése 1910-ben Erdélyi Mór fényképfelvételein.* Ház és Ember 9. 175–194.

MADARASSY László, 1931: *Az aratókoszorú.* Ethnographia. 161–167

MAGYAR Királyi Mezőgazdasági Múzeum Ismertetője 1907, 1912, 1913, Budapest

MAGYAR Királyi Mezőgazdasági Múzeum Tájékoztatója és Szakkatalógusa 1899, 1902, Budapest

S. SZABÓ Ferenc, 1956: *A 60 éves Mezőgazdasági Múzeum.* Budapest

ZALOTAI Emilné, 1936: *Társadalmunk a második évezred küszöbén.* In: Vármegyei monográfiák (Szerk: Csikvári Antal) 136–141., Budapest.